

Світлана Руденко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИКА ПОСТКОРЕНЕВИХ МОРФЕМ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ ГЛЮТОНІЇ

© Руденко С., 2008

У статті репрезентовано семантичну рубрикацію іменників терміносистеми технології виробництва продукції підприємств ресторанного господарства (глутонімів) та її зв'язок із семантикою формантів посткореневої зони запозичених термінів. Підкреслено, що в мовах, з яких запозичено досліджувані терміни, кожний репрезентант суфіксальної зони має закріплене значення, що слід урахувувати під час стандартування термінів іншомовного походження та гармонізації питомих українських термінів.

In the article there is the semantic dividing of the nouns of term-system for goods-production technology at enterprises of restaurant economy (gluttonims) and its connection with the semantic loading of postroot area in the adopted terms. It is underlined that in languages from which the adopted terms were taken, every representant of suffix area has the certain meaning. It should be paid attention to it during standardization of terms of foreign origin and harmonization of the specific Ukrainian terms.

Глутонічна термінологія (лат. *gluttio* «ковтати, споживати») – сукупність спеціальних слів і словосполук, що функціують у підмові харчування. Мета нашої розвідки – розглянути зв'язок лексичної та морфемної семантики запозичених глутонімів в українській *терміносистемі технології виробництва продукції підприємств ресторанного господарства* (ТПРГ).

Як відомо, запозичення – процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови. Запозичення є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд із словотворенням і креацією. Чинниками запозичення є мовні контакти народів на базі політичної, економічної, культурної, наукової взаємодії, формування мовних союзів одного регіону, процеси глобалізації, війни, розширення систем масової комунікації тощо. У процесі запозичення слово чи сполука може зберігати своє вихідне значення або змінювати його: перше відбувається переважно під час введення реалій чи понять інших етносів (екзотизмів) або термінів. Запозичення може бути прямим або опосередкованим (із мови-посередника). Наприклад, чимало запозичень в українську мову здійснювано через польську, німецьку, російську мови. Лінгвісти розмежують засвоєні мовою запозичення, що їх не усвідомлюють як такі; іншомовні слова, серед яких виділяються екзотизми, варваризми (чужорідні в мові слова) й інтернаціоналізми, фонд яких наявний у багатьох споріднених і неспоріднених мовах у вигляді терміносистем різних галузей науки й техніки, виробництва й культури [1, с. 159]. В українській підмові глутонії закономірно співіснують лексичні запозичення всіх перерахованих типів, значна частина яких має статус термінів.

Термін *запозичення* в термінологічній науці номінують також результат зазначеного процесу, тобто слово чи сполуку, уведено, наприклад, до української мови з іншої мови. У процесі засвоєння відбувається пристосування запозичення до системи мови-реципієнта, через що носії мови можуть і не усвідомлювати у словах і сполуках статусу запозичення. Запозичена морфема, слово чи сполука, отримавши місце в парадигматиці та синтагматиці мови, може служити основою новотворів, ставати початком словотвірного гнізда, отримувати валентнісні ознаки, мати синоніми, розвивати полісемію, набувати конотативних ознак тощо. Морфемі також можуть отримувати статус запозичення

через набуття ними регулярності в реципієнтній мові (наприклад, суфікси *-ант*, *-ат*, *-ація* в українській мові).

Дослідженню української морфології, розгляду будови та реалізації суфіксальної підсистеми сучасної української мови, морфемному та словотворчому аналізу українських лексем присвячено чимало праць [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9], так само, як і опису складників української глутонії у спеціальних розвідках технологічного характеру [10; 11; 12; 13; 14], однак дослідженню морфологічної семантики глутонічних запозичень, що набули статусу термінів, на жаль, лінгвісти увагу приділяли лише принагідно.

Як ми встановили, семантична рубрикація іменників обраної для дослідження терміносистеми містить такі номінації:

– **власне глутоніми** – назви сировини, напівфабрикатів, страв, харчових продуктів та консервів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу;

– **глутоніми-агенси** – номінації осіб, які добувають або вирощують рослинно-тваринну сировину для харчування, займаються її обробкою, виробництвом харчових напівфабрикатів, деяких страв та напоїв, визначенням якості сировини; є посередниками між виробниками та переробниками сировини; займаються управлінням та організацією харчового виробництва в ресторанному господарстві та обслуговуванням споживачів; приготуванням їжі та її презентацією; є споживачами їжі;

– **глутоніми-процесиви** номінують процеси підготовки харчів до приготування – створення напівфабрикату; приготування їжі та визначення її якостей; презентації їжі перед споживанням; соціальної ритуальності споживання їжі; дієт, застосовуваних з лікувальною та естетичною метою; концепції збалансованого харчування; альтернативні типи харчування, фізіологічні та психічні стани й характеристики споживача їжі; моделі харчування, орієнтовані на вікові, гендерні та виробничі характеристики споживача їжі;

– **глутоніми-органолептиви** номінують якість страв, напоїв, сировини за одоративними (запах), візуативними (вигляд); густивними (смак); акустичними (звук); тактивними (дотик) характеристиками;

– **глутоніми-кваліфікатори** маніфестують відповідність органолептичних характеристик харчових реалій певному еталону за ознаками кількості, якості, хімічного вмісту продукту, сполучуваності/несполучуваності тощо;

– **глутоніми-локативи** номінують місця приготування, споживання, продажу страв і напоїв тощо.

Лексичний масив цієї розгалуженої терміносистеми складають як питомі українські терміни з суфіксами (*випарник*, *холодник*, *сальник*, *пінник*, *сирник*, *яблучник*, *картопляник*, *розсольник*, *капусняк*, *травняк* тощо), так і запозичення, на яких ми й зосереджуємо нашу увагу.

«Часто не буває достатніх підстав для однозначного визначення запозиченого чи питомого характеру певного слова і його морфем» [2, с. 62]. Однак у багатьох випадках походження термінів ТС ТПРГ з певної мови має хронологічне датування й пояснюється екстралінгвальними чинниками: міжмовними контактами внаслідок розвитку торгівлі, культури, запозичень денотатів разом із назвами (як наприклад, модних у XIX ст. французьких кулінарних термінів тощо). Це дає змогу під час розгляду семантичного навантаження морфем як розглянути форму мотивувального для терміна слова в мові-джерелі, так і порівняти морфемну семантику з лексичною в межах ТС ТПРГ.

Хоча слід зазначити, що в багатьох випадках таке співвідношення не можна назвати одновекторним, оскільки деякі глутонічні суфікси мають розширену семантику і можуть бути ознакою належності термінів, до яких вони входять, до кількох лексико-семантичних рубрик. Наприклад, суфікс **-ет** може бути ознакою власне глутоніма (*крокет*, *лангет*, *паштет*), органолептива (*букет*), інструментатива або локатива (*буфет*), а також процесива (*діабет*). З іншого боку, семантична рубрика **власне глутонімів** характеризується полісуфіксальністю: **-он** (*корнішон*, *цитрон*), **-ок** (*артишок*), **-ець** (*померанець*), **-ень** (*женишень*), **-ус** (*цитрус*), **-ад** (*цитронад*, *лимонад*, *маринад*), **-ін** (*вітамін*, *ванілін*), **-їн** (*протейн*), **-от** (*антрекот*), **-яж** (*грільяж*), **-ат** (*мускат*), **-акт** (*екстракт*), **-анг** (*трепанг*), **-андр** (*коріандр*). А суфікс **-атор** може вживатись на позначення як інструментативів, так і власне глутонімів (терміни *синтезатор*, *емульгатор*, *каталізатор* можуть позначати й устаткування, і речовину). Зазначена асиметрія зумовила детальний розгляд обраного масиву.

Під час аналізу словотворчого складу запозичених термінів ТПРГ доцільним вважаємо автономний розгляд термінів з наявними суфіксами (табл. 1), суфіксоїдами (табл. 2) та без них (табл. 3).

Терміни-іменники ТПРГ з суфіксами

Суфікс	Глютонім	Мова-джерело	Форма мотивувального слова в мові-джерелі	Семантичний розряд глютоніма	
1	2	3	4	5	
-іј (а)	кулінарія	лат.	<i>culina</i>	процесив	
	ламінарія	лат.	<i>lamina</i>	власне глютоніми	
	олія	грецьк.	<i>al e j a</i>		
	скумбрія	новогрецьк.	<i>skomprja</i>		
	амброзія	грецьк.	<i>ambrosia</i>	кваліфікатори	
	емульсія	франц.	<i>emulsion</i>		
	ерозія	лат.	<i>erosio</i>		
калорія	лат.	<i>calor</i>			
	порція	лат.	<i>portio</i>		
-аціј (а)	грануляція	лат.	<i>granulum</i>	процесиви	
-изаціј (а)	пастеризація	франц.	<i>Pasteur</i>		
-о	бордо	франц.	<i>Bordeaux</i>	власне глютонім	
	бістро	франц.	<i>bistro</i>	локатив	
-ієть	калорійність	лат.	<i>calor</i>	кваліфікатор	
-уванн (я)	бланишування	франц.	<i>blanshir</i>	процесиви	
	гранулювання	лат.	<i>granulum</i>		
	маринування	франц.	<i>mariner</i>		
	глазурування	нім.	<i>Glasure</i>		
	денатурування	лат.	<i>de + natura</i>		
	пастеризування	франц.	<i>Pasteur</i>		
	гранулювання	лат.	<i>granulum</i>		
-у	рагу	франц.	<i>ragout</i>		
-е	желе	франц.	<i>gelée</i>	власне глютоніми	
	філе	франц.	<i>filet</i>		
	суфле	франц.	<i>souffle</i>		
	бланманже	франц.	<i>blans manger</i>		
	сахарин	нім.	<i>Sacharin</i>		
-ин	глютин	лат.	<i>gluten</i>		
	желатин	франц.	<i>gelatin</i>		
-і	асорті	франц.	<i>assorti</i>	кваліфікатор	
-он	корнішон	франц.	<i>cornichons</i>	власне глютоніми	
	цитрон	італ.	<i>citron</i>		
	крюшон	франц.	<i>chruchon</i>		
	шампінйон	франц.	<i>champignon</i>		
-ил	етил	грецьк.	<i>aiqhr+ ul h</i>		
-ок	артишок	нім.	<i>Artischoke</i>		
-ець	померанець	нім.	<i>Pomeranze</i>		
-ень	женшень	китайськ.	** ¹		
-ус	цитрус	лат.	<i>citrus</i>		
-ад	цитронад	італ.	<i>citron</i>		
	лимонад	лат.	<i>limon</i>		
	маринад	італ.	<i>marinare</i>		

¹ У цій таблиці й далі ** – символ, що означає відсутність технічних умов для графічного зображення слова.

1	2	3	4	5
-ет	<i>діабет</i>	грецьк.	<i>diabhtz</i>	процесив
	<i>крокет</i>	англ.	<i>croquet</i>	власне глутоніми
	<i>лангет</i>	франц.	<i>languette</i>	
	<i>паштет</i>	нім.	<i>Pastete</i>	
	<i>вінегрет</i>	франц.	<i>vinaigrette</i>	
	<i>букет</i>	франц.	<i>bouquet</i>	органолептив
<i>буфет</i>	франц.	<i>buffet</i>	інструментатив; локатив	
-іт	<i>ксиліт</i>	грецьк.	<i>xul on</i>	власне глутоніми
	<i>сорбіт</i>	лат.	<i>sorbeo</i>	
-ат	<i>денатурат</i>	лат.	<i>de + natura</i>	кваліфікатор
	<i>концентрат</i>	лат.	<i>con + centrum</i>	
	<i>аромат</i>	грецьк.	<i>arwmatoz</i>	
-ін	<i>ванілін</i>	франц.	<i>vanille</i>	власне глутоніми
	<i>вітамін</i>	лат.	<i>vita + amin</i>	
	<i>валін</i>	франц.	<i>valline</i>	
-їн	<i>казеїн</i>	лат.	<i>caseus</i>	
	<i>протеїн</i>	грецьк.	<i>prwteion</i>	
-от	<i>антрекот</i>	франц.	<i>entrecote</i>	
-яж	<i>грильяз</i>	франц.	<i>grillage</i>	
-ер	<i>шейкер</i>	англ.	<i>shake</i>	інструментатив
	<i>крекер</i>	англ.	<i>cracker</i>	власне глутонім
	<i>кондиціонер</i>	франц.	<i>conditionneur</i>	інструментатив
-ір	<i>зефір</i>	грецьк.	<i>Zej uroz</i>	власне глутоніми
-ир	<i>імбір</i>	нім.	<i>Ingbeer</i>	
-ар	<i>кулінар</i>	лат.	<i>culina</i>	агенс
-ор	<i>мельхіор</i>	нім.	<i>Melchior</i>	інструментатив
	<i>компресор</i>	лат.	<i>compressor</i>	
-аль	<i>кристаль</i>	грецьк.	<i>krustal l oz</i>	власне глутоніми
	<i>мигдаль</i>	грецьк.	<i>amugdal oz</i>	
-ат	<i>мускат</i>	франц.	<i>muscadier</i>	
-акт	<i>екстракт</i>	лат.	<i>extractum</i>	
-анг*	<i>трепанг</i>	малайськ.	**	
-андр	<i>коріандр</i>	грецьк.	<i>koriannon</i>	
-оз (а)	<i>глюкоза</i>	грецьк.	<i>γλυκυζ</i>	
	<i>фруктоза</i>	лат.	<i>fructus</i>	
	<i>лактоза</i>	лат.	<i>lactosus</i>	
-терій	<i>кафетерій</i>	франц.	<i>cafiterie</i>	
-атор	<i>синтезатор</i>	грецьк.	<i>συνθεσιζ</i>	власне глутоніми, інструментативи
	<i>емульгатор</i>	франц.	<i>emulsion</i>	
	<i>каталізатор</i>	грецьк.	<i>καταλυσιζ</i>	
-ант	<i>офіціант</i>	нім.	<i>Offiziant</i>	агенс
-имент	<i>асортимент</i>	франц.	<i>assortiment</i>	кваліфікатор

Поряд із суфіксами ще одним важливим утворенням посткореневої зони є суфіксоїд – коренева морфема, що виступає в ролі суфікса [3, с. 301]. Запозичені суфіксоїдні основи широко застосовують в науковому стилі та термінології [4, с. 38]. Часткова десемантизація суфіксоїдів іншомовного походження у складі українських термінів ТС ТПРГ суттєво не впливає на механізм їх функціонування та частотність використання, оскільки термін, створений навіть із питомих ресурсів певної мови, здебільшого є продуктом вторинної номінації, тобто утворенням штучним, не обов'язково має прозору мотивацію і передусім виконує знаково-розрізнявальну функцію.

Терміни-іменники ТПРГ з суфіксоїдами

Суфіксоїд	Глютонім	Значення складників	Семантичний розряд глютоніма
-ид	<i>сахарид</i>	грецьк. <i>sakcar</i> (сахар) + εἶδος (вид, вигляд)	власне глютоніми
	<i>глюкозид</i>	грецьк. γλυκὺς (глюкоза) + εἶδος (вид, вигляд)	
-ол	<i>ментол</i>	лат. <i>menta</i> (м'ята) + лат. <i>-ol</i> (<i>oleum</i> – олія)	
-шнеп	<i>вальдшнеп</i>	нім. <i>Waldschnepe</i> (лісовий кулик)	
	<i>гаршнеп</i>	нім. <i>Haarschnepe</i> (волосяний кулик)	
-штекс	<i>ромштекс</i>	англ. <i>rump steak</i> (шматок вирізки)	
	<i>біфштекс</i>	англ. <i>beef-steaks</i> (шматок яловичини)	
-біф	<i>ростбіф</i>	англ. <i>roast-beef</i> (смажена яловичина)	
-ген	<i>глікоген</i>	грецьк. γλυκὺς (солодкий) + γενεα (утворення)	
-лог	<i>технолог</i>	грецьк. τεχνη (майстерність) + λογος (наука)	

На нашу думку, не можна залишити поза увагою й терміни з непохідною основою, до складу яких досить часто входять утворення, що можна кваліфікувати як квазісуфікси (від лат. *quasi* – *ніби*, *майже*, префікс, який означає «удаваний», «несправжній» [9, с. 345]), як наприклад, у терміні *нектар -ар* – частина кореня (на відміну від *-ар* у складі терміна *кулінар*, де він є суфіксом) або *-ан* у термінах *валован*, *банан* (пор. *інтриган* тощо).

Таблиця 3

Терміни-іменники ТПРГ з непохідною основою без наявних суфіксів

Глютонім	Мова, з якої походить термін	Форма мотивувального слова в мові-джерелі	Семантичний розряд глютоніма	
1	2	3	4	
<i>цедра</i>	італ.	<i>cedro</i>	власне глютонім	
<i>фольга</i>	польськ.	<i>folga</i>	інструментатив	
<i>кета</i>	нанайськ.	** ¹⁾	власне глютонім	
<i>колба</i>	нім.	<i>kolbe</i>	інструментатив	
<i>екстра</i>	лат.	<i>extra</i>	кваліфікатори	
<i>доза</i>	грецьк.	<i>dwsiz</i>		
<i>дієта</i>	грецьк.	<i>diata</i>	процесив	
<i>гранула</i>	лат.	<i>granulum</i>	кваліфікатор	
<i>соя</i>	японськ.	**	власне глютоніми	
<i>спаржа</i>	італ.	<i>sparagio</i>		
<i>брінза</i>	рум.	<i>brînza</i>		
<i>хурма</i>	перс.	**		
<i>алкоголь</i>	арабськ.	[<i>al' kuhl'</i>]		
<i>майонез</i>	франц.	<i>mayonnaise</i>		
<i>фрукт</i>	лат.	<i>fruktus</i>		
<i>лаєр</i>	лат.	<i>laurus</i>		
<i>коктейль</i>	англ.	<i>coctail</i>		
<i>спирт</i>	лат.	<i>spiritus</i>		
<i>валован</i>	франц.	<i>vol-au-vent</i>		
<i>сорт</i>	франц.	<i>sorte</i>		кваліфікатор
<i>банан</i>	франц.	<i>banane</i>		власне глютоніми
<i>торт</i>	італ.	<i>torta</i>		
<i>ром</i>	англ.	<i>rum</i>		
<i>ваніль</i>	франц.	<i>vanille</i>		
<i>паста</i>	лат.	<i>Pasta</i>		

1	2	3	4
<i>продукт</i>	лат.	<i>productus</i>	власне глутонім
<i>рецепт</i>	лат.	<i>receptum</i>	кваліфікатор
<i>сік</i>	лат.	<i>succus</i>	власне глутонім
<i>форма</i>	лат.	<i>forma</i>	кваліфікатор
<i>молюск</i>	лат.	<i>molluscus</i>	власне глутоніми
<i>консерви</i>	лат.	<i>conservo</i>	
<i>грам</i>	грецьк.	<i>gramma</i>	кваліфікатор
<i>арахіс</i>	грецьк.	<i>araciz</i>	власне глутонії

Наведені приклади доводять, що в мовах, із яких було запозичено досліджувані терміни, кожний репрезентант суфіксальної зони має закріплене (закріплені) значення. Результати досліджень такого типу (за умови подальшого розширення аналізованого лексичного масиву та поглибленого словотворчого аналізу), по-перше, можуть відіграти роль певного роду інструментарію для семантичної ідентифікації термінологічних запозичень, новоутворень і нововведень, по-друге, стати одним із кроків на шляху до стандартизації «класичних» одиниць іншомовного походження української термінології харчування. Оскільки посткоренева зона багатьох термінів повністю збігається в українській мові й у мові-джерелі, це має бути враховано під час розроблення термінологічних стандартів, адже за таких умов цілком можна говорити про природне підґрунтя для гармонізації термінів на рівні міжкультурної комунікації.

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
2. Гортинич В. О. Українська морфологія. – Дніпропетровськ, 2002. – 350 с;
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
5. Словник інішомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.
6. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Рад. школа, 1995. – 252 с.
7. Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник: У 2 т. – К.: Вища школа, 1980–1981.
8. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова і реалізація. – К.: УкрНДПСК, 1999. – 320 с.
9. Сучасні й словник інішомовних слів / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
10. Доцяк В. С. Українська кухня: Технологія приготування страв: Підручн. для ПТУ з інтегр. навчанням. – К.: Вища школа, 1995. – 550 с.
11. Збірник рецептур страв української кухні. – К.: Техніка, 1992. – 252 с.
12. Організація виробництва и обслуговування на підприємствах общественного питания. – М.: Экономика, 1980. – 296 с.
13. Осадча А. В. Громадське харчування: Навч. посібник для учнів 10–11 кл. серед. загальноосв. шк. – К.: Освіта, 1993. – 362 с.
14. Українська стародавня кухня: Довідник/ Упоряд. Т. Л. Шпаковської. К.: Спалах ЛТД, 1993. – 238 с.